

ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

Igor Zabel

Nekaj pripomb k položaju literature
v osemdesetih letih*

1. Razpad celote

Začenjam z vprašanjem, ki je v zadnjem času postalo že kar samo-umevno; pa vendarle ne mislimo vedno tistih možnosti, ki jih odpira. Gre za tisto, kar bi lahko označili kot razpad celote, razpad totalitete; mimo tega dejstva danes misleci skorajda ne morejo, bodisi da so do njega kritični ali afirmativni. Razpad celote je pravzaprav model, ki se pojavlja na zelo različnih nivojih in v različnih kontekstih, tako da je včasih mogoče postaviti med njimi enačaj le zaradi modela samega, vzetega v čisto »formalnem« smislu. Če pomislimo na »propad *grands récits*« pri Lyotardu, Bellovo *disjunction of realms*, »shizofrenijo« pri Jamesonu ipd., potem vidimo, kako je mogoče medsebojno zelo različne mislece postavljati enega ob drugega zaradi samega modela, ki ga uveljavljajo. Ta model nastopa na različnih ravneh, ima različne smisle, utemeljitve in vrednostne predznake; toda vsakič je jasno, da je model »kolaža«, katerega elementi so med seboj v odnosu drugosti (čeprav kot taki stopajo tudi v medsebojne konfrontacije in konstelacije), temeljni fenomen pri razumevanju sveta. Ta kolaž relativno avtonomnih področij in diskurzov, torej model heterogenosti in paralelnosti, pa ne omogoča več »nad-koncepta«, ki bi zagotavljal (čeprav »na višjem nivoju«) konceptualno homogenost in enotnost načel delovanja. Ideja totalitete (ne glede na to, ali je vrednotena pozitivno ali negativno) je s takim modelom razvrednotena ali vsaj izključena iz dejanskosti (npr. vzpostavljena kot smoter družbene akcije ali duhovnega truda).

Dojeti in sprejeti ta model (torej sprijazniti se z njim ali ga celo razumeti kot novo pozitivno možnost) vsekakor ni bilo in ni tako preprosto. To lahko nakažem že, če omenim neko specifično vprašanje umetnosti 20. stoletja, ki je v zadnjih desetih ali petnajstih letih dobilo v refleksiji o umetnosti privilegiran položaj; mislim seveda na vprašanje avantgard. Temeljno izhodišče (ali eno od temeljnih izhodišč) avant-

* Gre za spremenjen tekst referata, ki sem ga prebral na Štatenberškem srečanju pisateljev septembra 1989.

gardnega posega je namreč prav razpad družbe kot totalitete, konkretno osamosvojitve umetnosti v posebno področje, »ločeno od življenja«, in hkrati razvitje posebnega ločenega polja doživljanja (»estetškega«), ki temu posebnemu področju ustreza. Reakcija avantgarde (in v nemalo primerih njene legitimne refleksije, »leve«, »kritične« misli) je v nekem bistvenem aspektu podrejena ideji totalnosti (ne glede na to, da sama s programatično heterogenostjo ruši »lažno« celovitost meščanskega sveta): bistvena razsežnost njenega projekta je ideja vrnitve odtujene, avtonomne umetnosti nazaj v življenjsko prakso in vzpostavitev nove totalitete. (To pa pomeni, če parafraziram Benjamina, v »desni« varianti »estetizacijo politike«, v »levi« varianti pa seveda »politizacijo estetike«.)

2. Razpuščanje mej

Drugi vidik, ki v osemdesetih letih bistveno opredeljuje stanje kulture in torej tudi literature in umetnosti sploh, se zdi pravzaprav v protislovju z modelom razpada totalitete in vzpostavitve so-bivajočih heterogenih polj. Mislim na razblinjanje mej, ki posamičen pojav vzpostavljajo kot pozitivno »dano«, neprotislovno entiteto, na »razpuščanje« avtonomne, substancialne utemeljenosti te entitete. Le-ta se zdaj vzpostavlja v nekakšnem »medprostoru« kot pulziranje, v katerem se (tudi na hipen ali skrajno »poljuben« način) križajo konteksti, silnice, igre moči in užitka, asociacije, obsesije in travme. Če bi hotel to pojasniti s sklicevanjem na že splošno sprejete pojme, bi morda lahko opozoril na Barthesov pojem teksta (pojem, ki ga moramo danes, ko je že postal formula univerzitetnega pouka, spet poskusiti dojeti v njegovi radikalnosti in dometu).

S tem pa ne mislim zgolj ali predvsem na spremembe v zgrajenosti same literature, pač pa bolj na to, kje se literarni tekst sploh vzpostavlja: v »vmesnem prostoru« med delom in njegovim branjem (bralcem), v »rizomskem« prostoru, ki se razpreda med tema dvema instancama in sega še naprej v druge kontekste in prostore, v svet. Razprtost teksta v svet se mi zdi potrebno poudariti posebej zato, ker sem prepričan, da cinična »dekonstrukcionistična« igra z označevalci, distancirano ironično ali kvečjemu vzvišeno hladno manipuliranje z jezikom, nekakšna združitev seciranja in kemije pomenov (v kar naj bi po logiki stvari vodila poststrukturalistična »gramatologija«), ni edina in nujna možnost, ki se odpira, ko se tekst vzpostavlja skozi to novo, razpršeno, odprto in fluidno paradigmo.

Celo če je »vmesni prostor«, ki ga razpira tekst, mogoče razumeti kot »prostor igre«, namreč to lahko pomeni ne »imeti igro v rokah«, »poigravati se«, pač pa na bistven, odločilen način »biti v igri«. S tem se seveda vračam k prej omenjenemu vprašanju izvzetosti estetskega

izkustva iz življenjske prakse, torej k *Folgenlosigkeit* umetnosti (termin uporablja mdr. Bürger). Tekst v svoji vzpostavljenosti v medprostoru, v svoji nedefinirani razprtosti v druge kontekste, v »svet«, je seveda ravno točka, kjer se to »parcialno« (ali, morda točneje, življenjski praksi heterogeno) področje ravno v svoji posebni biti odpira v svet, se vzpostavlja kot »življenjska praksa« (ali »praksa življenja«) sama. Če govorimo o posebni biti, drugobiti teksta, lahko rečemo, da sicer v procesu razvijanja teksta ves čas »razpada«, ko tekst prestopa svoje negotove meje, vendar se paradoksalno nikoli ne razpusti »do konca«, tako da »fiktionalnost« literature, kolikor je že »preplavljena« z drugimi konteksti, ostaja določujoči in obvezni horizont literature. (Tu naj le nakažem še eno domnevo: da namreč literatura in umetnosti nasploh s svojo izvirno iztrganostjo iz totalitete v drugost »ponazarjajo« – ravno drugost jim omogoča, da nekaj »artikulirajo«, »ponazarjajo« – izvirno zaznamovanost biti same s pomen vzpostavljajočo razliko, torej razcep, dvojnost, ki se v eksistenci odpira prav tam, kjer se kot taka vzpostavlja. Totaliteta je tako lahko le onstran reza, ki vzpostavlja eksistenco v njenem »tu«.)

Skratka, tekst kot fluidna, vibrirajoča napetost »vmesnega prostora« lahko ponazarja in izreka resnico eksistence; in to ne (le) skozi besede, podobe in smisel teksta. Ta resnica se skozi tekst hkrati na svojski način dogaja. Ker je eksistenca (do)končna, so zato projekcije v svet (ki ji je aprioren) nujno »parcialne«, vedno nezaključene, nedefinitivne in necele, iz dialoških napetosti vedno tudi svojevoljne, vendar zato ne tudi poljubne, neobvezne, nezavezujoče. Po tem, ko se je subjektu izmaknila gotovost njegove samoidentitete, mora človek v cirkulacijah in distribucijah sveta vzpostavljati samega sebe skozi »vmesne prostore« – in temeljno, dokončno resnost te »igre« zagotavlja in terja horizont konkretnosti, končnosti in dokončnosti eksistence.

3. Dva zunanja odnosa

Končno se bom ustavil še pri nekaterih bolj konkretnih aspektih tega, kar je mogoče označiti za »mlado slovensko literaturo« (ta termin razumem v podobnem smislu, kot razume Tomo Virk v razpravi *Rošlin in Verjanko ali mlada slovenska proza* pojem »mlade slovenske proze«). V luči vsega, kar sem doslej zapisal, bi rad skiciral dva vidika »mlade slovenske literature«, točneje, dva njena »zunanja« odnosa: razmerje literature in ekonomike ter literature in politike. Ti dve povezavi morda zvenita aktualistično, sta pa verjetno bolj temeljni od dnevne aktualnosti; to po svoje kaže tudi dejstvo, da nastopajo v (post)webrovski sociologiji in drugod razmerja med *culture*, *economics* in *politics* kot ključna znotrajdružbena razmerja.

Na vprašanje odnosa do ekonomike (to seveda nastopa kot vpraša-

nje odnosa literature in trga) je naš prostor že formuliral dva vzorca odgovora, »pozitivnega« in »negativnega«; oba sta po mojem neproduktivna. Klasična »kulturniška« reakcija implicira zavračanje tržnih procesov in pravil in zahtevo po avtonomiji umetnosti, celo po njeni neomadeževanosti, čistosti. V zadnjem času je to stališče ob navdušenju za Trg in ob idejah, ki se včasih skrajno naivno vračajo k zgodnjekapitalističnemu *laissez-faire*, videti brezupno *out of date* v primerjavi s poudarjanjem vključevanja kulture v tržne procese in s svečeništvom »blagovne estetike«.

Vendarle je ta druga reakcija razumljiva in se zdi v skladu s časom, ker je odgovor na tržno strukturiranost sveta, kot se kaže generaciji »mlade slovenske literature«. Ta doživlja opredeljenost s trgom (ki nastopa v svoji grozeče potencirani obliki svetovnega trga z njegovimi procesi univerzalne distribucije in homogenizacije) kot svojo usodo in kot nujnost, izključenost iz njega kot travmo, ki ne pomeni samo prekinitve finančnih tokov, pač pa tudi prekinitve normalne duhovne, intelektualne cirkulacije. Da je cirkulacijo in distribucijo kulture posrkal velekapital, je skratka stanje stvari, in vsem pomislekom navkljub je nujno, da se tudi »mlada slovenska literatura« (oziroma slovenska literatura sploh) poskuša vključiti v to cirkulacijo in zato zavestno razviti svojo ekonomsko dimenzijo. (Vendar moram dodati, da sem prepričan, da prav ta izključenost iz procesov, ki jih kapital obvladuje, pomeni tudi pozitivno možnost, ki se npr. v bolj globalnih razsežnostih v zadnjih letih izkazuje kot »odkrivanje« ogromnega duhovnega potenciala vzhodne Evrope. S tem je fenomen, ki se ne sklada s celoto, opomnil na soobstoj različnih modelov sveta in resničnosti in spodbil – vsaj za tistega, ki ima oči, da vidi – težnjo tržne strukture, da bi prevzela vlogo izgubljene totalitete in vseobsegajočega horizonta sveta.)

Če je vključitev v ekonomsko cirkulacijo nujnost in se je treba z njo kot s tako soočiti, pa bi bilo treba do tega vključevanja oziroma do nujnih tržnih praks ohraniti temeljno distanco; seveda, kolikor nam gre za literaturo kot literaturo, saj je blago konec koncev le forma. Treba je torej vztrajati na temeljni različnosti, heterogenosti področij ekonomike in literature. Če naj ima vključevanje slovenske literature v trg sploh kakršenkoli smisel zanjo samo (drugače bi bilo bolje posvetiti ta napor plasiranju produktov, ki imajo več možnosti za uspeh), je nujno, da vzpostavimo nekak shizofren način razmišljanja, pri čemer je treba ekonomske projekte reducirati na njihovo pravo mero pragmatične operacionalnosti. Ko se delo razpira v tekst, se ne more izogniti kontaminaciji z razmerji menjave in tudi s trgom; toda da bi tekst subjektu omogočil, da se skozenj odpre in postavi v svet, mora vzpostaviti zavezujočo napetost dialoga in prek njega seči do tistih skrajnih mej, kjer menjava ni več mogoča.

Kar se tiče drugega vprašanja, odnosa literature in politike, se da

predvsem ugotoviti, da je po času, ko je literatura nastopala kot pomožni prostor (opozicijske) politike (ko so romani npr. izrekli stvari, ki jih še ni bilo mogoče izreči neposredno v jeziku politike), in po času, ko so pisatelji postali politiki, »mlada slovenska literatura« uveljavila radikalno depolitizacijo literature. Ta se je pokazala kot produktivna, saj literatura ni imela več le funkcije evfemizma za politične izjave. Toda pri tej depolitizaciji »mlada slovenska literatura« v glavnem še ni razvila politične refleksije, ki bi to utemeljevala. Ne mislim le na dejstvo, da se mora pisatelj kot kritični intelektualec po dobri stari vzhodnoevropski navadi ukvarjati s politiko, niti na zguljeno resnico, da se moraš ukvarjati s politiko, če nočeš, da se politika neovirano ukvarja s tabo. Vse to je mogoče razrešiti skozi dualizem pisatelja kot umetnika in državljana. Mislim predvsem na razmislek o umeščenosti lastnega pisanja in tekstov v kontekst politike kot distribucije moči, o njegovi vlogi in funkciji v tem kontekstu. Če alternative »avtonomna (*folgenlos*) umetnost« – »estetizacija politike« – »politizacija estetike« niso več edine možne alternative, če hoče »mlada slovenska umetnost« zastaviti projekt pisanja, ki je v nekaterih svojih dimenzijah bistveno transpolitično (in ne le nereflektirano politično, npr. kot forma udejanjanja ideologije), potem se je dolžna soočiti tudi z najradikalnejšo politično kritiko umetnosti, se pravi z levičarsko teorijo umetnosti kot kritiko ideologije, ki dopušča en sam izhod – zavestno politizacijo umetnosti. Če tega ne bo opravila, bo očitek, da je v tem zelo pomembnem pogledu ostala na stopnji predrefleksivne naivnosti, upravičen.